

Западный край. – 12 июля 1915. – С. 2. 10. Как богатеют на Руси // Юго-Западный край. – 17 сентября 1915. – С. 4. 11. Зингер и КО – шпионская организация // Земская мысль. – 15 июля 1915. – С. 4. 12. «Компания Зингер» // Киев. – 22 июля 1915. – С. 4. 13. Объявление // Южная копейка. – 4 сентября 1915. – С. 1. 14. К секвестру предприятий Зингера // Киевская мысль. – 11 ноября 1915. – С. 2. 15. Разрешение открытия магазинов компании «Зингер» // Жизнь Волыни. – 15 ноября 1915. – С. 3.

Тимофей Герасимов

ДЕЛО КОМПАНИИ «ЗИНГЕР» НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В ПЕРИОД ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

В статье рассмотрены принятые царской властью меры по проверке торговой сети производителя швейных машин «Зингер» на предмет шпионской деятельности в пользу Германии и её союзников на протяжении 1914–1915 гг. Освещён ход её проведения в городах Правобережной Украины, имевших филиалы фирмы. Исследованы особенности ведения информационной кампании местной прессы, направленной на дискредитацию указанного предприятия. Названы причины прекращения дела против компании «Зингер» в Российской империи.

Ключевые слова: «Зингер», Первая мировая война, шпионаж, торговля, Правобережная Украина.

Tymofiy Gerasymov

THE CAUSE OF «SINGER» IN THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE PERIOD OF WORLD WAR I

The tsarist power measures of trading net verification of the sewing-machine «Singer» produces for the purpose of spy activity for the benefit of Germany and its allies during 1914 – 1915 are considered in this article. The cause of its realization in the towns of Right-Bank Ukraine with firm branches is elucidated. The peculiarities of information company cause of local press directed to the mentioned enterprise discredit are investigated. The reason of cause stopping against «Singer» company in Russian Empire are indicated.

Key words: «Singer», World War I, espionage, trade, Right-Bank Ukraine.

УДК 94(477.43) «1917»: 352.071

Юрій Лопатовський

УТВОРЕННЯ ІНСТИТУТУ КОМІСАРІВ ТИМЧАСОВОГО УРЯДУ У ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Висвітлюється процес виникнення інституту комісарів Тимчасового уряду у Правобережній Україні після Лютневої революції 1917 р., який прийшов на заміну колишнім органам царської адміністрації з метою з'ясування їх місця та ролі в системі органів влади. Відображено умови, в яких відбувалось становлення цього органу. Окреслено основні права та обов'язки комісарів, роль і місце, відведене їм Тимчасовим урядом. Звертається увага на ставлення населення, органів місцевого самоврядування на механізм виникнення даного інституту та вплив на подальше його становлення. Показана підтримка комісарів Тимчасового уряду земствами, на яке у перші весняні місяці уряд намагався зробити ставку. Розкрито заходи, які вживалися для зміцнення становища комісарів, налагодження їх діяльності та формування довіри у громадськості.

Ключові слова: Правобережна Україна, комісари, Тимчасовий уряд, революція, створення, земства.

Трансформаційні процеси, які розпочалися після революційних подій лютого 1917 р. стосувалися усіх рівнів влади. З поваленням самодержавства влада перейшла до рук Тимчасового уряду, який практично відразу ж взявся за встановлення нового ладу в Україні. Одним із перших кроків стало утворення інституту комісарів Тимчасового уряду з метою встановлення порядку та забезпечення підтримки нової влади.

В історіографії проблема виникнення та діяльності інституту комісарів Тимчасового уряду досліджена недостатньо. В основному вона представлена короткими згадками, розглядом даного інституту в контексті дослідження земського управління або революційних подій 1917 р. в цілому. Окремо це питання піднімається у статті П. Гай-Нижника [1], присвяченій інституту місцевих

комісарів та комендантів за Центральної Ради, проте, проблема саме комісарів Тимчасового уряду висвітлюється фрагментарно. Деякі аспекти проблеми піднімає Т. Матвієнко [2], з'ясовуючи становище земств України в контексті процесу формування інституту комісарів Тимчасового уряду. Вагомим є дослідження Г. Герасименка [3], який висвітлює аспекти проблеми виникнення та діяльності комісарів в загальноросійських масштабах.

Метою дослідження є висвітлення процесу створення інституту комісарів Тимчасового уряду, визначення їх місця в системі органів влади, прав та обов'язків, завдань, які на них покладалися.

Значну підтримку у зміцненні свого становища Тимчасовий уряд отримав від земського управління, на яке зробив першочергову ставку. Це обумовлено тим, що багато членів уряду саме в земствах пройшли школу громадсько-політичної діяльності [3, с. 57]. Телеграми, які надходили від земств різних губерній засвідчували підтримку уряду. В телеграмі із Києва йшлося «Губернська управа захоплена вітає прийняття Вами відповідального служіння в великий для Батьківщини історичний час» [3, с. 53]. Тому, напевно закономірним стало рішення, прийняте Тимчасовим урядом та телеграфним розпорядженням від 5 березня 1917 р., передане головам губернських земських управ, про усунення інституту губернатора і віце-губернатора, та створення посад губернських комісарів Тимчасового уряду [3, с. 56; 4, с. 133; 5, с. 18], які зайняли голови земських управ. Голови повітових земських управ отримали повноваження повітових комісарів з поєднанням головування в земській управі [2, с. 88; 6, с. 47; 7, с. 91; 8, с. 49]. Таке суміщення посад вважалось тимчасовим заходом. Комісари призначалися та діяли з метою реалізації контрольно-наглядових функцій щодо законності діяльності місцевого самоврядування, а також брали на себе відповідний обсяг повноважень з управління територією. Губернському комісару підпорядкувався штат колишнього губернського правління, а повітовим комісарам – повітові та волосні правління (згодом – волосні земства). Вводилися посади помічників губернського комісара та повітових комісарів у великих торгово-промислових центрах. Подільське губернське земське зібрання виразило князю Львову глибоку вдячність за призначення голови губернської управи комісаром Тимчасового уряду [3, с. 58]. Обов'язки повітових справників цією ж постановою покладено на комісарів повітового рівня – голів повітових земських управ. Комісари отримали право нагляду над місцевим самоврядуванням з правом ознайомлення з діяльністю, але без права ревізії. Комісар мав право загального керівництва міліцією, але в цілому вона залишалася в підпорядкуванні органів самоврядування.

Таким чином, повноваження урядових комісарів виявилися досить значними і разом з тим вкрай розмитими. Ця правова невизначеність неминуче зумовила неефективність правового регулювання відносин у сфері організації та діяльності місцевих органів влади, які були позбавлені чіткої юридичної основи.

6 березня 1917 р. голова Київської губернської земської управи М. Суковкін прийняв на себе нові обов'язки [9, с. 1]. У губерніях Правобережної України суттєвого опору поширенню революційних перетворень не чинилося. Посаду волинського губернського комісара зайняв член Союзу українських федералістів-автономістів А. В'язлов [10, с. 115].

Для очільників земств не встановлено жодної процедури оформлення нової посади, оскільки у відповідності із циркуляром голови губернських та повітових земських управ автоматично ставали комісарами, навіть у випадку перебування на час виходу указу у відпустці, відрадженої, або відсутності з будь-якої іншої причини. Голови земських управ звільнялися від процедури затвердження Тимчасовим урядом та могли відразу приступати до виконання своїх обов'язків. Проте, на час прийняття такого рішення урядом, в більшості випадків, дані особи скомпрометували себе настільки, що призначення їх комісарами нової влади сприймалось населенням, громадськими організаціями які ставали на шлях революційних змін та демократичних перетворень досить негативно, викликало певне нерозуміння та подальший спротив.

10 березня 1917 р. Київським губернським земським зібранням затверджено тимчасову інструкція повітовим комісарам Тимчасового уряду Київської губернії. Відповідно до неї, повітовим комісарам підпорядковувалися усі місцеві установи, підвідомчі губернському комісару. «У своїй діяльності повітовий комісар керується діючими законами, а також розпорядженнями Тимчасового уряду, губернського комісара і Ради при ньому. Повітові комісари об'єднують, спрямовують і контролюють діяльність усіх місцевих установ, підвідомчих губернському комісару. Зокрема найпершою турботою комісарів є вжиття заходів з забезпечення в повітах порядку, спокою і охорони громадської безпеки. Раді надається обрати заступника повітового комісара, а також помічників для завідування окремими галузями управління і окремими районами» [11, арк. 199].

Досить різко і негативно оцінювали указ про призначення голів земських управ комісарами на волосних та сільських сходах, звертаючись з листами і проханнями не лише до Тимчасового уряду. Зокрема, своє незадоволення стосовно призначення голів управ комісарами висловлювали селяни

с. Топільни Звенигородського повіту в Київську Раду робітничих і солдатських депутатів [3, с. 59], просили не допускати на посаду комісара «ворога народу князя М. А. Куракіна» [3, с. 61].

Зміст листів і пояснення невдоволення здебільшого були однаковими і зводилися до того, що призначені комісари, на їх думку «надто тісно були пов'язані із старим ладом, проводили антинародну політику, та є контрреволюційним елементом», який не можна допускати до управління при новій владі. Так, у телеграмі із Нової Ушиці зазначалося, що повітовий комісар був предводителем дворянства та реакційною особою, наближеною до Миколи II [3, с. 61].

З процесом масового утворення комітетів громадських організацій, Рад робітничих, солдатських та селянських депутатів та інших органів, відбувався процес поступової зміни комісарів. На посади комісарів, призначалися особи різних професій та категорій населення. Ця інформація чітко прослідковується у списках комісарів, які склалися восени 1917 р. [12, арк. 60–62]. Інститут волинського губернського та повітових комісарів зазначав, на думку І. Гуцалюк, найменших внутрішніх змін, що позначилося на його діяльності [10, с. 115].

Невдоволення населення та постійні скарги, на які Тимчасовий уряд не реагував, все ж змусили його поступово відійти від розпорядження 5 березня 1917 р. з метою збереження влади. 26 березня 1917 р. Міністерство внутрішніх справ скерувало циркуляр губернським комісарам, у якому зазначалося, що призначення нових повітових комісарів необхідно покласти на осіб, які користуються широким авторитетом та довірою населення [2, с. 89]. Проте, уряд намагався забезпечити контроль за діяльністю повітового рівня комісарів, шляхом доручення цієї функції губернським комісарам.

Загалом циркуляр не виправдав тих сподівань, які на нього покладав Тимчасовий уряд та не розв'язав тих проблем, якими був зумовлений. Навпаки, інколи він викликав критику демократично налаштованих верств щодо призначення нових комісарів та їх діяльності. На думку дослідника В. Старцева, призначення представників центральної влади шляхом адміністративних розпоряджень суперечило тій практиці обрання всіх осіб, що так широко розповсюдилася в країні після Лютневої революції [13, с. 206]. Тому з кінця березня пішов потік телеграм про усунення комісарів Тимчасового уряду з чітким зазначенням причини, яка виражалася, зазвичай, у шкідливій, антинародній чи протиправній дії посадовців. У травні 1917 р. на адресу голови Тимчасового уряду надійшла телеграма від Германовського сільського сходу Київського повіту з постановою виразити недовіру діяльності повітовому комісару Демченку і позбавити його повноважень [3, с. 64]. 7 травня 1917 р. у Кам'янці-Подільському відбулося перше засідання Подільської губернської Ради громадських організацій. Зібрання висловило недовіру губернському комісару, члену Союзу російських націоналістів П. Александрову, про що сповіщено телеграмою Тимчасовий уряд [14, с. 4–5].

На місцях склалася далеко не така картина, якою її хотів бачити уряд. Губернські і повітові комісари не мали реальної влади і цілком залежали від низових органів самоврядування, Рад і комітетів громадських організацій. Після обрання нових комісарів, все ж знаходилися органи, які висловлювали свій протест та невдоволення певним вибором. Так, Подільська губернська Українська Рада у зверненні до голови Подільського губернського виконавчого комітету протестувала проти затвердження капітана Шостаковського губернським комісаром, аргументуючи це тим, що на її думку, «ні одна вища посада на Україні не може бути затверджена без згоди на те «Центральної Української Ради», як представниці всього українського народу, а на Поділлі – без порозуміння з подільською Губернською Радою» [14, арк. 7]. Також вагомою причиною вони зазначали про те, що «керівником народними справами не може бути людина, яка служила поліційному устрою царизму і ганяла наших братів і сестер, борців за волю, у кайданах на Сибір; ні поліція, ні жандарм, ні начальник арештантської пересилочної команди у Сибір – не можуть займати таких посад, а капітан Шостаковський був начальником такої пересилочної команди» [15, арк. 7–7зв.]. Відтак, на посаду губернського комісара висунуто українського діяча, лікаря М. Стаховського, кандидатуру якого, дещо пізніше, вимушений був затвердити Тимчасовий уряд [14, с. 10]. Такі заяви були непоодинокі та мали місце в подальшому процесі призначення комісарів, сприяли, з одного боку, демократизації, прозорості інституту комісарів, проведенню на посаду осіб, які б задовольняли різні органи, з іншого – не давали можливості повноцінно виконувати покладені на них обов'язки, оскільки приступивши до них змушені були подавати у відставку.

Ситуація з призначенням комісарів була гострою і у квітні-травні 1917 р. До Тимчасового уряду надходили повідомлення про усунення колишніх та обрання нових кандидатур на посади комісарів з проханням затвердити їх. У деяких місцевостях інколи комісари залишали займану посаду, навіть не призначивши заступника. Зокрема, така ситуація обговорювалася у кінці квітня 1917 р. в Волинському губернському виконавчому комітеті. З місць надходили повідомлення про те, що повіти залишаються без керівництва, повітові комісари залишають посади, не призначивши

заступників. Так, у 10 повітах Волинської губернії на початок травня були відсутніми 6 комісарів, 9 помічників комісарів та не вистарчало 8 заступників, а бажаючих посісти ці посади не було [2, с. 92].

Тимчасовий уряд та його органи на місцях намагалися дискредитувати українських рух, для чого влаштовувалися різного характеру провокації. Одна з них була предметом обговорення у Малій Раді, на засіданні якої член Центральної Ради від Поділля Н. Григоріїв, повернувшись з Кам'янця-Подільського, інформував про обстановку, що панувала в регіоні: «Хаос, непорозуміння, насильства – з явним протиукраїнським і проти революційним ухилом» [16, с. 122–123]. У центрі повідомлення був арешт Кам'янець-Подільського повітового комісара, лікаря П. Блонського, який був прибічником Центральної Ради. Влада інкримінувала П. Блонському, українському соціал-демократу, нібито він агітував народ не підкорятися Тимчасовому уряду, а лише Центральній Раді. Його заарештовано, хворого посаджено до в'язниці і випущено лише після того, як на його захист стали чільні політичні і громадські організації [17, арк. 1].

Таким чином, на початку березня 1917 р., виникає інститут комісарів Тимчасового уряду, який прийшов на заміну колишнім органам царської адміністрації. Губернському комісару підпорядкувався штат колишнього губернського правління, а повітовим комісарам – повітові й новостворені волосні правління. Першочергово уряд зробив ставку на земське самоврядування, призначивши голів земських управ комісарами різних рівнів. Не дивно, що земство в свою чергу висловлювало велику підтримку Тимчасовому уряду. Проте, земство, як інституція та значна частина його очільників своєю діяльністю скомпрометували себе в очах громадськості настільки, що не могли бути сприйняті населенням та громадськими організаціями, в результаті чого зустріли жорстку критику.

На адресу Тимчасового уряду з місць надходила значна кількість телеграм про не допустимість призначення на посади комісарів голів земських управ, їх не відповідність займаним посадам та повідомлення про усунення таких осіб від діяльності. Розпочався процес обрання та подання на затвердження Тимчасовому уряду нових комісарів, осіб, які користувалися довірою населення на місцях. Утворення інституту комісарів Тимчасового уряду, налагодження їх діяльності відбувалося не одразу, а супроводжувалося тривалим телеграмним листуванням про обрання, призначення, усунення або відмову від займаної посади комісарів, що негативно впливало на діяльність цього інституту, оскільки постійна нестабільність, зміна одного комісара на іншого, не давала можливості повноцінно виконувати покладені на них функції.

Список використаних джерел

1. Гай-Нижник П. Інститут місцевих комісарів та комендантів за Центральної Ради (1917–1918 рр.) / П. Гай-Нижник // Наукові записки. Серія педагогічні та історичні науки. – Вип. CIV (104). – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – С. 244–256.
2. Матвієнко Т. О. Земства України в контексті процесу формування інституту комісарів Тимчасового уряду в березні – травні 1917 року / Т. О. Матвієнко // Історична пам'ять. – № 1. – Полтава, 2010. – С. 87–95.
3. Герасименко Г. А. Земское самоуправление в России / Г. А. Герасименко. – М.: Наука, 1990. – 264 с.
4. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: [Монографія] / В. Ф. Солдатенко. – К.: Либідь, 1999. – 976 с.
5. Солдатенко В. Ф. Революційні альтернативи 1917 року й Україна / В. Ф. Солдатенко, О. М. Любовець. – К.: Наукова думка, 2010. – 320 с.
6. Кабытова Н. Н. Власть и общество российской провинции в революции 1917 года: [Учебное пособие] / Н. Н. Кабытова. – Самара: Из-во «Самарский университет», 2002. – 324 с.
7. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: у 2 кн. / [редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.]. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 1 / [В. Ф. Верстюк (керівник.) та ін.]. – 2011. – 390 с.
8. Завальнюк О. М. Земства Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. / О. М. Завальнюк, В. Б. Стецюк. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. – 220 с.
9. В доме губернатора // Киевлянин. – 7 марта 1917 г. – № 66.
10. Гуцалюк І. Державотворчий потенціал української влади в Західній Волині (березень 1917 – квітень 1918 рр.) / І. Гуцалюк // Волинські історичні записки. – 2011. – Т. 6. – С. 110–120.
11. Центральный державный архив вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1792, оп. 1, спр. 39, арк. 199.
12. ЦДАВО України, ф. 1792, оп. 1, спр. 2, арк. 60–62.
13. Старцев В. И. Внутренняя политика Временного Правительства первого состава / В. И. Старцев. – М.: Наука, 1980. – 257 с.
14. Лозовий В. С. Поділля в добу Центральної Ради (Історичний нарис) / В. С. Лозовий. – Київ, 1999. – 29 с.
15. ЦДАВО України, ф. 2520, оп. 1, спр. 3, 39 арк.
16. Грушевський М. С. Споми́ни / М. С. Грушевський // Київ. – 1989. – № 9.
17. Центральный державный историчний архів України в м. Києві, ф. 419, оп. 1, спр. 7216, 97 арк.

Юрий Лопатовский

ОБРАЗОВАНИЯ ИНСТИТУТА КОМИССАРОВ ВРЕМЕННОГО ПРАВИТЕЛЬСТВА В ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ

Освещается процесс возникновения института комиссаров Временного правительства в Правобережной Украине после Февральской революции 1917 г., который пришел на замену старым органам царской администрации с целью выяснения их места и роли в системе органов власти. Отражены условия, в которых происходило становление данного органа. Очерчены основные права и обязанности комиссаров, роль и место, отведенное им Временным правительством. Обращается внимание на отношение населения, органов местного самоуправления на механизм возникновения данного института и влияние на дальнейшее его становление. Показана поддержка комиссаров Временного правительства земствами, на которое в первые весенние месяцы правительство пыталось сделать ставку. Раскрыты меры, которые принимались для укрепления положения комиссаров, налаживания их деятельности и формирования доверия у общественности.

Ключевые слова: Правобережная Украина, комиссары, Временное правительство, революция, создание, земства.

Yurii Lopatovsky

THE FORMATION OF COMMISSIONER'S INSTITUTION OF THE PROVISIONAL GOVERNMENT IN THE RIGHT-BANK UKRAINE

The paper highlights the formation process of Commissioner's Institution of the Provisional Government in the right-bank Ukraine after the February Revolution of 1917 that came to substitute the old authorities of tsar administration with the aim of finding out its role and place in the authority system. The conditions are described, where the foundation of the given authority took place. The main rights and duties of the commissioners, their role and place given by the Provisional Government are defined. The paper pays attention to the attitude of the population, local government towards the formation mechanism of the given institution and the impact on its further foundation. In addition, it shows the support of the Provisional Government's Commissioners by zemstvo, trusted by the Government during the first spring months. The paper reveals the measures used to strengthen the position of the commissioners, the adjustment of its activity and the formation of the society's trust.

Key words: the right-bank Ukraine, commissioners, the Provisional Government, Revolution, formation, zemstva.

УДК [045::06.048.8+477.51] «1917»

Алла Нітченко

РУЙНАЦІЯ ВЕРТИКАЛІ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ ВОСЕНИ 1917 Р.

На прикладі окремої адміністративної одиниці – Чернігівської губернії, досліджено причини малоефективної діяльності та кризи місцевих органів виконавчої влади та самоврядування восени 1917 р. Констатовано, що після повалення монархії, у лютому 1917 р., на всі українські губернії поширювалася влада центральних міністерств Тимчасового уряду. Проаналізовано комплекс недоліків і прорахунків у діяльності Тимчасового уряду з реорганізації місцевого управління. Доведено, що під деструктивних процесів та дезорганізації вертикалі місцевого управління прийшовся на осінь 1917 р.

Ключові слова: Тимчасовий уряд, вертикаль влади, місцеві органи виконавчої влади, самоврядування, Чернігівська губернія.

У лютому 1917 р. на теренах Російській імперії, до складу якої входило майже 80 % етнічних українських земель, відбулася Лютнева революція. У результаті подій 23 лютого – 2 березня (8–15 березня за н.ст.) 1917 р., що відбувалися головно в Петрограді, завершився короткий період ліберального реформаторства, була скинута монархія й до влади прийшов Тимчасовий уряд, який фактично і зосередив у своїх руках вищу законодавчу та виконавчу владу. Він вважав себе спадкоємцем монархічної держави та прагнув зберегти колишній державний апарат. Але революція практично миттєво дезорганізувала політичну систему як в центрі, так і на місцях. Глибина протиріч, що склалися у суспільстві, швидко проявилася в дестабілізації післяреволюційної системи влади. На жаль, Українська Центральна Рада, утворена після повалення самодержавства, ще була